

KALANDOZÁS SZÖVEGBÉLI TÁJAKON

Jánossy Lajos és Márton László beszélgetése

Jánossy Lajos: Hadd kezdjem onnan, hogy a beszélgetést megelőzően Márton Lászlótól egy rövid levélben megkérdeztem, szerinte mi volna az a kiindulópont, a bázis, ahonnan el tudunk rugaszkodni. Azt mondta – az egyetértésemet messzemenőn kiváltva –, hogy beszélgessünk Bodor Ádám tájairól. Nyilván eszembe jutott rögtön Mándy Iván Tájak, az én tájaim című könyve, illetve a korabeli televízióműsor. Tehát az, hogy tényleg vannak olyan szerzők, akikre nézve ez erőteljes megközelítés, bármennyire is általánosnak tűnik talán.

Az este készülve újraolvastam Bodor Ádámtól, amit lehetett. A börtön szagában találtam egy mondatot, amely kiemelkedett ennek a témának a fényében. Így hangzik: „Kell egy inspiráló környezet testközelben, és valahol a képzelet messziségében annak elvonatkoztatott mása. A két kép között foglal helyet a novella.” Ádám, régóta Budapesten élsz, ám a szövegeidnek a tájvilága nem változott meg, referáltál is arról, hogy a budapesti élet élményvilága az írói-alkotói fénykörödben tulajdonképpen nem jelenik meg. Hogyan működik ez? A táj, amely megszületett a maga idejében Erdélyben, olyan univerzum, amely folyamatosan benned van, és bármikor dolgozhatsz belőle, teljesen mindegy, hol vagy?

Bodor Ádám: Igen, azt hiszem, most már tényleg mindegy. Az, hogy Erdélyben születtem, illetve hogy ott az egész társadalmat megrengető politikai, történelmi változások átélője, olykor elszenvedője is voltam, annyira meghatározta az egész élezzemlételemet, hogy ennek a súlya, felelőssége alól nem is akarok, de azt hiszem, képtelen is lennék kibújni. Eltekintve a múlt század ötvenes éveinek a polgári viszonyokat feldúló politikai-társadalmi, végső soron megtorló légkörétől, amely egy eszmélő fiatalember értékvilágát, világnézetét, élezzemlételetét meghatározta, személy szerint is korán kritikus társadalmi státuszba kerültem: édesapámat koholt vádak alapján elítélték (a Márton Áron-féle per), én pedig tizenhét éves koromban államellenes szervezkedésért kerültem katonai törvényszék elé. Szabadulásom után ezzel a hendikeppel kereshettem a túlélés esélyeit. Eszmélésem idején Erdély – akkor még – vonzóan színes etnikai, illetve megrendítően változatos természeti környezetet jelentett. Utóbbi iránt, úgy látszik, élt bennem bizonyos erendendő fogékonyság, mert a továbbiakban pozitív értelemben meghatározta az imént említett túlélési próbálkozásaimat. Amikor a nehezebbnek ígérkező napok, hetek elől olykor elmenekültem Kolozsvárról, számomra a Kárpátok bércei, völgyei némi túlzással élve mindig a szabadságot jelentették, egyszersmind második otthonot. Persze nem olyan értelemben, hogy időben arányosan megoszthattam volna a tartózkodási helyeimet, hiszen igazából Kolozsváron éltem. Azt hiszem, nem hangzik idegenül, mert korábban is elmondhattam már, hogy sejtésem szerint, ha akkoriban máshol élek, nyugatabbra, egy stabil polgári demokráciában, akkor a kiegyensúlyozott életkörülmények valószínűleg nem érintették volna bennem a gondolkodás mélyebb rétegeit. Akkor aligha ülnék most itt ebben a műzeumban, és beszélgetnék társaságokban erről, nevezetesen egy írói pálya meghatározó kezdeteiről. Ami az én életemben igazán fontos volt, az Erdélyben történt meg. Tehát igazza

---

A Mészöly Miklós Egyesület *A Mészöly-műegész és a színház* című konferenciájának záróprogramjaként, 2019. december 6-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

van Lajosnak, az új társadalmi környezet, amelyben negyvenhat éves korom óta élek, már nem tudta pótolni, elfedni történelmi emlékeimet, kulturális és érzelmi kötődéseimet, életem alapvető élményét, amit Erdély jelentett.

Márton László: Lépünk tovább a műveidben található valóságreferenciák irányába. Számomra nem a Plusz-mínusz egy nap, nem a Zangezur hegység és nem is az Eufrátesz Babilonnál volt a nagy találkozás veled, noha ezeket is szerettem, hanem a Sinistra körzet. Ott figyeltem föl arra, hogy a legabszurdabbnak tűnő mozzanatok nem egészen légből kapottak. Például Gabriel Dunka, a törpe üveghomályosítással foglalkozik. És akkor valaki mondta, hogy beszélt veled, és a szamosújvári börtönben tényleg volt üveghomályosítás. Vagy szó van arról, hogy denaturált szeszt isznak a szereplők, és van egy recept, hogyan kell azt fogyaszthatóvá tenni, át kell szűrni valamin, például kenyérbélen, de faszén is megteszi, vagy akár az ing mandzsettaujja is. Megint csak valaki mesélte, hogy tényleg szokás volt denaturált szeszt beszerezni, és átcsorgatni egy vekni kenyéren. A tetejét levágták, kicsit kivájták, az aljára fúrtak egy lyukat, ahol a szesz kicsorgott, de a kék festék és az egyéb adalékanyagok a kenyérben maradtak. Azt mondta az illető, nincs tudomása arról, hogy ingmandzsettát is használtak volna, lehetséges, hogy azzal már Bodor Ádám csavarta meg a dolgot. Lehetne még sorolni a Verhovina madaraiból és a Seholból is hasonlókát. Az az érzésem, hogy a nagyon abszurdnak, hihetetlennek, valószínűtlennek tűnő dolgok is számos esetben visszavezethetők egy-egy valóságos és a mindennapi életet egykor uraló tapasztalatra. Tudsz-e erről mesélni valamit?

BÁ: Bizonyára, ha erőt veszek magamon. Beszélgetések során már utaltam rá, hogy írás közben jobbra a képzeletemre hagyatkozom. Az alkotás, a prózaírás örömét számomra éppen az jelenti, amikor munka közben megelevenedik egy képzeletbeli helyzet, környezet, esetleg rendhagyó emberi magatartás. Az írás folyamatában valós történetek, önéletrajzi események nem kerülnek bele a történetbe, mert azok a maguk egyszerségében elmúltak, legfeljebb töredékesen egészítenek ki általam megjelentett történeteket. Ha ez így is van, az is természetes, ha egy-egy kép vagy látomás forrása tényszerűen fellelhető az emlékezetben, így a történetekbe bekerülnek általam megélt eseményeknek képei, töredékei is. Így volt ez például az üveghomályosítással – börtönéveim alatt rövid ideig ez volt a dolgom. Én ugyan kezdetleges eljárással szűrögetett denaturált szeszt soha nem ittam, a leginségesebb időkben sem, ám tudok róla, hogy telepeken, férfiszállításokon favágók és bányászok nagy szükségben egészen szélsőséges eljárásokhoz folyamodtak. Hogy utána mennyi ideig éltek, arról már nincs tudomásom.

JL: Egy helyen a börtönkönyvben Balla Zsófia kérdésre válaszolva arról beszélsz, hogy a szövegeidnek ez a fajta féken tartottsága valójában abból is következik, hogy végletesen szubjektivitásra hajlamos alkotó vagy. Anélkül, hogy belemennék az áltadad joggal és tiszteletre méltóan nem kedvelt pszichologizálásba, abba engedsz-e belátást, hogy a személynek és az alkotónak ez az alkati sajátossága mennyire áll feszülten érdekes ellentmondásban?

BÁ: Amiről beszélsz, a személyiséget érinti, valóban kényes dolog erről épp nekem nyilatkozni. Mondhatnék most valamit, de bizonyos dolgokkal magam sem vagyok tisztában, nem is lehetek, sok tekintetben titok vagyunk önmagunk számára is. Emellett, most, hogy ez fölmerült, kétségtelenül látok egy kettősséget, amely végigkísér. Egyfelől bizonyára rendelkezem bizonyos fokú érzékenységgel – vélekedem magamról –, bár ilyesmit sem illenék állítani. De aki művészetre adja a fejét így-úgy-amúgy, általában bizonyos fokig érzékeny és érzelmes alkot, akkor is, ha tulajdonságait burookban rejtegeti. Másfelől a művészi elvárásaimból teljesen hiányzik az alanyiség, így az érzelmesség is. Írásaim kezdettől fogva a száraz tárgyilagosság szellemében fogantak, olyankor is, amikor az olvasó lírai részletekkel találkozik. Nem én vagyok lírai, inkább csak a táj vagy egy helyzet, amiről éppen írok. Persze a *Sinistra* körzetre például rá lehetne fogni, hogy zord látványa ellenére át meg át van szöve érzelmes elemekkel. De tényleg nem az én tisztem ezekről a dolgokról nyilatkozni.

JL: Ennek az eszménynek a történetét hogy tudnád megragadni? Hogyan lehet visszamenni az írás történetének ahhoz az eredetvidékéhez, ahol kialakult ez a szemléleted?

BÁ: Ezen soha nem gondolkodtam. Alapvető személyiségi kérdés lehet ez is. Alkati adottság, elrendeltség. Ez nem csak az írásművészettel kapcsolatos elvárásaimra vonatkozik. Sok tekintetben, általában az élet ügyes-bajos dolgai közt kiigazodni próbálva is valami ilyesmi vezérelhet. Igyekszem a legtöbb esetben érzelemmentesen eljárni, bár ez gyakran ábránd marad. Írás közben sem tudok, és nem is akarok kibújni a bőrömből, egy-két rendhagyó pillanattól eltekintve mindig írói szemléletemnek, művészi ösztönömnek engedelmeskedem.

ML: *Az életed meghatározó része többnyelvű környezetben telt el, a felnövekedésed és fiatal éveid. Nemcsak a magyar melletti román nyelvre gondolsz, hanem a németre is, tudjuk, hogy életed egy szakaszában ez jelentős szerepet játszott, és most nem a berlini évre gondolsz, hanem korábbi életszakaszra. Megítéléseid szerint ez hogyan befolyásolta az írói gondolkodásodat?*

BÁ: Azt hiszem, erről is kényes dolog éppen nekem nyilatkozni. Alapvető írói gondolkodásomat biztos, hogy nem befolyásolta. A német és a román nyelv és társadalom kulturális-morális közelsége viszont ugyanilyen bizonyossággal nem hagyott érintetlenül. Tejesemberünk például eszmélésem óta román ember volt, csak tudomásul kellett venni egy létező állapotot. Közlebről, ami a román szomszédságot illeti, például, hogy Máramarosba elvonulva kénytelen voltam néha heteken át csak románul értekezni, érzelmileg, kulturálisan nem vitt közelebb a románsághoz. Azt hiszem, nem is kellett, hiszen érzelemmentesen eleve belenőttem a szomszédság tudatába, a többnyelvűség környezetébe, ennél tovább lépni már nem tudtam. Érzelmileg, transzszilván identitás tekintetében persze ez megint másként néz ki: igen ambivalens kérdés ez számomra is, akkor is, ha soha nem kellett átlépnem magamon. Mert létezik, kezdettől fogva létezett közöttünk egy láthatatlan és átlátszatlan elválasztó függöny, amely a másik felet megtartotta a titokzatosság homályában. Idegenség, inkompatibilitás? Lelki, történelmi, kulturális? A protestantizmus és az ortodoxia merőben különböző kulturális státusza? Furcsa, hogy ez így van. Valami végső soron elválaszt, és a jelenség általánosságokban is kölcsönös. Tartalmilag ez hathatott rám, de írói gondolkodásomat tapinthatóan nem befolyásolta, legfőnnebb mérlegeléseimben intett türelemre.

A németséggel eleve más természetű volt a kapcsolatom, kezdve azzal, hogy keresztanyám német volt, szüleim beszéltek németül, így a németség beletagolódott a családi környezet fogalmába. Nota bene, első, fiatalkori házastársam is német volt. Nos, lehet, ezek után meglepő, de a létező távolságtól függetlenül számomra művészi szempontból elsősorban a román és a ruszin környezettel való találkozás volt igazán inspiráló. Ott értem igazán utol, ami megbolygatott, amit titokban kereshettem. Kelet-Európát, a perifériát, a megvertséget, a rezignáltságot. A tájjal való együttélés ősi látványát. Valami olyasmit sugallt a táj, ami kezdettől fogva képzelődésre készítetett!

Máramarosban, ahova leginkább ellátogattam, a magyarság szórványként van jelen, főleg Máramarosszigeten, Hosszúmezőn, Felsővisón, Rónaszéken és még néhány kisebb településen, például Köveslázon – kicsit a világ végén, ahol a telefonom már „üdvözöljük Ukrainában” értesítéssel figyelmeztet. Román vidék, itt-ott megspékelve ruszinokkal, zsidókkal és német ajkú cipszerekkel. Máig nagyon kötődöm ehhez a csodásan színes történelmi-természeti vidékhez, ősz elején évről évre egy-egy hétre most is fölkeresem.

ML: *A következő kérdés szorosan kapcsolódik az előzőhöz. A tulajdonneveidről szeretnék kérdezni, részint a személynevekről, részint a földrajzi nevekről. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a Romániához tartozó Kelet-Magyarországon vagy Erdélyben felnőttek felismerik ezeknek a neveknek a jelentését. Például cigaretta- vagy italmárkát azonosítanak, vagy tudják, hogy éppen olyan földrajzi névről van szó, amelynek lenne magyar megfelelője. Ők másképpen olvassák a történetet, mint akik egyszerűen csak furcsa hangzású neveket olvasnak. Csavar a dolgon, hogy olykor magyar hangzású vezetéknevet viselő emberek is fordítva hordják a nevüket. Nyilvánvaló, hogy emögött tudatos alkotói eljárás mód van. Mit jelent számodra a nevek – érzésem szerint mágiikus – ereje?*

BÁ: Kezdeném azzal, hogy a név fontos, ha a képzeletem is besegít, kicsit már-már viselője karakterét, sorsát is hordozza. Egy név hangzása pedig része a prózai szöveg lejtésének. A magyar neveket, a család- és keresztneveket felcserélve használom, mintegy

jelezve, hogy azon a helyen, amelyről írok, a magyarság szórványban, esetleg már csak nyomokban, történelmi emlékekben van jelen. Talán az is idetartozik, hogy erdélyi irodalmat olvasva kezdettől furcsállottam, egy idő után szinte zavart is, mennyire egyoldalú magyarság- és székelységcentrikus szemlélet táplálja. Ezt igyekeztem a magam részéről kicsit feloldani. Bizonyos körökben haragudtak is rám. Azt mondták, hogy benépesítettem Erdélyt mindenféle nációval. De hát nem én voltam az. Talán azt is próbáltam sugallni, hogy amiről írok, bár sok közülük lehet hozzá, az Kolozsvártól vagy Budapesttől, polgári életkörülményeinktől, felfogásunktól, gondolkodásunktól, bevett szokásainktól, erkölcsi világgépünktől is távolabb eső táj.

JL: A szövegekben megszülető tájakon kalandozni indulsz, mondd. Van valami képzeletbeli térképed, ahol mozogsz, vagy egyáltalán nem látod, hova jutnak el a figuráid? Tehát követhető-e a szereplők útja? Vannak-e olyan állomásai a szerzőnek, amelyeket előre lát, vagy pedig tényleg semmit nem lát előre, csak a bokrokknak és a különböző fáknak a terméseit ismeri?

BÁ: Ez sem egyformán működik. De a térkép már kezdettől fogva készen áll. Mindig térképben gondolkodom, amit írás közben folyamatosan fel tudok idézni. Ami a történetet illeti, előfordul, hogy fonala előre körvonalazódik, már-már konkrétan kirajzolódik, és az írás esetleg követi is a fölsejlő vonulatot, mégis legtöbbször – ez a jellemzőbb – ennek a vonulatnak az alakja nagyon sokat módosul. Engem is gyakran írás közben érnek a meglepetések. Hirtelen kezd valami más történni. Hiába képzeltem el esetleg a történetet elejétől a végéig, amikor egyszer csak mégis más irányt vesznek az események, és eltolódnak a hangsúlyok. A történet természete másfelé kezdi vezetni az előadás fonalát, ilyenkor örömmel engedek az erősebb vonzásoknak. Kényes kérdések ezek, mert nem ennyire tudatosan írok. Lehet, most is kénytelen vagyok rögtönözni ezekre a váratlan kérdésekre, és talán nem is vagyok egészen illetékes ezeknek a dolgoknak a megválaszolására. Azt hiszem, más sem. Utolsó könyvem darabjai például annyira különböznek egymástól, hogy ez bizonyára több kérdést is fölvet, amelyekre magam sem tudnám a megnyugtató választ.

JL: Ha jól értelek, akkor jössz zavarba, amikor egyre biztosabban mozogsz azon a terepen, ahova az eltévedés lehető legnagyobb kockázatával léptél.

BÁ: Azért írás közben mostanában már ritkán jövök zavarba. Az viszont igaz, hogy a biztonságos terep, amiről beszélsz, kezdi a maga természetére alakítani a lehetséges eseményeket, egyszersmind kikökönt a biztonságot jelentő rutinból. Csak idejében észre kell venni...

ML: Az előbb elmesélted, hogy néha jönnek érzelmi ötletek, amiről aztán kiderül, hogy nem válik be. Amint azt a köteteid tanúsítják, előfordul az is, hogy egy ötlet produktív és szerencsésnek bizonyul, nekiülzs és kivítelezed, és kiváló mű jön létre. Ebben nyilván van valami történelmi, meg vannak szereplők. A szereplőkről szeretnék most kérdezni. Egyrészt, hogy van-e valamilyen érzelmi viszonyod hozzájuk? Van olyan, akit szeretsz vagy nem szeretsz? A másik dolog, amit gyakorló íróként magam is tapasztaltam, hogy a szereplő nem adottság, nem készen kapott dolog, hanem alakul. Az ötlet kifejlesztése során a szereplő is kifejlik, és akkor nemcsak az író gyakorol hatást a szereplőre, amennyiben megalkotja, megformálja, véglegessé teszi, hanem a szereplő is visszahat az íróra, például mert ellenállást tanúsít, vagy erősebb akar lenni az írónál. Te hogyan tudod kezelni az ilyen helyzeteket?

BÁ: Rendszerint hagyom magam. Érzelmileg nem viszonyulok a szereplőkhöz. Ha egyike-másika tényleg hiteles és elég erős, akkor nem is engedni, hogy jobban szeressem, elfogultan kezeljem, tévutakra kalandoztassam, vagy ha éppenséggel engedné is, akkor épp az a kis deviancia teszi előbbé, hitelesebbé.

ML: Viszont elég gyakran szánsz nekik cudar sorsot. Nem sajnálsz őket?

BÁ: Nem érzem, hogy kellene. Így az olvasót se. Ezen a területen nem ismerem a kíméletet, a tapintatot.

JL: Szót ejtettél a legutóbbi könyvedről. Az eddig elmondottak alapján tényleg arról van szó, hogy minden a fejben és a személyes képzeletben zajlik, és onnan jönnek elő az alakok. Az elképzelhetetlen, hogy a mai Budapesten – akár aktuálisan most, akár öt-tíz évvel ezelőtt – úgy jelenik meg

egy figura, egy mozdulat, egy momentum, hogy az beszűrődik a világodba? Mert ugye eddig erről úgy gondolkodtunk, és nem is nagyon vitatkoztál ezzel, hogy van ez a bizonyos univerzumod. De vajon mennyire zárt ez? Vannak-e mégiscsak olyan rések, ahol betörhet az az úgynevezett aktuális valóság, ami téged körülvesz?

BÁ: Nem tudok róla. De ki sem zárhatom. Azt hiszem, most az utolsó kötetem első írására gondolsz, ami felkérésre készült, és a történet lejtősebb síkján egy ma éppen időszerű gondot próbál taglalni. Nagyjából a történet tétje az a felvetés, hogy kívánunk-e igazán betekinteni egykori titkosszolgálati megfigyelési iratainkba. Nos, az a helyzet, hogy én nem próbáltam élni ezzel a jogommal, nem kértem ki az irataimat, és nem is jártam soha az illető hivatal környékén. Csak hát elképzelttem egy ilyen helyzetet. Az, hogy én magam nem próbálkoztam, nyilván egy magatartás, a körülmények figyelembevételével álláspont egy adott lehetőséggel szemben. Ez pedig óhatatlanul átszivárog a novellába. Egyébként mindig is kerültem az időszerű témát, nem akartam az aktuális valósággal kacérkodni.

ML: *Teljesen technikai kérdés: hogyan írsz? Rögtön számítógépbe vagy kézzel, amit aztán bemásolsz? Illetve mennyit javítasz, amíg létrejön a végleges szöveg?*

BÁ: Egyenesen számítógépbe. Kézzel már rég nem írok, mert az írógépelés, később a számítógép elrontotta a kézírásomat, később számomra is nehézséget okoz az olvasása. Nem is jegyzek fel magamnak szövegeket, legfeljebb szavakat. A számítógép amennyire megkönnyíti az írói munkát, sokat tud ártani is. Amíg írógéppel írtam, tudtam, hogy megírok ugyan egy lazább szerkezetű, párbeszédekre támaszkodó változatot, amit bizonyos érési idő elteltével tollal kijavítok, de amikor újragépelem, az már a kész munka. A számítógép viszont felkínálja a felületességet, a játékot, végső soron a slendriánságot. Bepötyöghetek bármilyen csacsiságot, ami éppen eszembe jut, mert tudom, hogy bármikor törölhetem, megtartom, kidobom, tologatom, azt teszek vele, amit akarok. A magyar nyelv gazdagságának része, a szöveggel, az árnyalatokkal való játék lehetősége, a szöveg hullámzása, ahogy ide-oda tolnak benne a hangsúlyok... Egyébként most, hogy kérded, korábban, a kezdeteknél volt néhány olyan írásom, azt hiszem, *A kivégzés* és *A borbély*, amelyeket – nem lévén írógép a közelben – kézzel írtam meg első változatban, aztán már első gépelést követően mentek is a szerkesztőségbe.

JL: *Érintőlegesen került csak szóba, de én nagy hangsúlyt tennék a legutóbbi könyvedre, a Seholra. Erről és ennek kapcsán azt kérdezném, hogy te, aki a saját egzisztenciális ars poeticád szerint lusta ember vagy íróként, hogyan állítasz össze egy kötetet? A Sehol esetében hogyan gondolható el az alkotói történet, honnan kezdve látható, hogy ez könyv lesz? Hogyan alakul ezeknek a szövegeknek a sorsa? Miként dől el, mi kerül be, mi marad ki?*

BÁ: Ez kötetenként változó. Néha le kell mondanom egyébként sikerült részletekről is, ha nem érzem pontos helyüket. Utolsó könyvemnek számomra is kicsit érdekes a története. Keletkezett két évvel ezelőtt két darab: az egyik, a *Leordina* a csíkszeredai *Székelyföldben* jelent meg, a másik pedig *A Matterhorn mormotái*, *A szabadság színes ceruzái* című antológiában. Utóbbi kötetbe felkérésre kellett írni a rendszerváltás utáni időszakra jellemző történetet. Két olyan írás ez, amelyeket én eleve a színtiszta lektúr kategóriájába soroltam – attól eltekintve, hogy mindkettőt azóta is édes gyermekeimnek tekintem. Talán azért, mert idegen porcikák az egészben, az elvárható deviancia, diszharmónia darabjai. Másfelől él az emberben, hál' istennek, egy huncut kis vonzalom az olcsóság felé is, nem árt néha engedni az ilyen pillanatoknak. Szóval megvolt ez a két kész darab, és támadt egy gyarló ötletem, hogy akkor most írok egy kis lektúrkötetet, könnyedebb történetekkel, lazább, közvetlen hangvétellel. Ahogy kezdtem szándékomat komolyabban venni, rájöttem, hogy ez nekem nem fog menni. Akkor aztán – ez 2018 őszén történt –, lévén némi tartalékom, volt honnan merítenem, írtam hamarjában a kettő mellé még ötöt. S ahogy ez a hét darab egymás mellé került, örömmel láttam: ahány, annyi féle, alig rokonok egymással, akkor hát lesz egy ilyen tarka kis könyvem is.